

CHARLES RIDOUX

Université de Valenciennes, Prancūzija

APSILANKYMAI PAS PASAULIO KARALIŲ: JOINVILLE'IS, THOMAS DE CANTIMPRÉ, OSSENDOWSKIS, HILTONAS, ROERICHAS IR ČIURLIONIS

Visiting the King of the World: Joinville, Thomas de Cantimpré,
Ossendowski, Hilton, Roerich and Čiurlionis

SUMMARY

The article considers the fantastic idea of some mythological king of the world and its presentation in medieval and modern literature and modern visual art. The medieval literature is represented by the treatises of Thomas de Cantimpré and Joinville; the books by Ferdinand Ossendowski, Roerich, and James Hilton represent modernity. The movie by Frank Capra and Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's painting *Rex* represent the examples of modern visualization of the idea.

Apsilankymas pas Pasaulio karalių – tai tema, kuri nenustebins skaitytojo, bent paviršutiniškai susipažinusio su egzistuojančiais daugiau ar mažiau ezoteriniais pasakojimais, kartais net gana fantastiškais, kuriuose kalbama apie viršžmogiškosiomis galiomis apdovanotas būtybes, gyvenančias, atrodo, Žemės gelmėse, Azijos žemių platybėse, Himalajų regione, Mongolijoje ar Tibete.

Pasaulio karalius – pavadinimas 1927 m. parašyto veikalo, kurio autorius René Guénon'as, prancūzų ezoterikas ir mistikas, gimęs 1886 m. Blois, miręs 1951 m. Kaire; neginčijamas autoritetas filosofijos srovės, kuri remiasi nepertraukiama pirmykšte tradicija, perduodama dviem būdais: per pagrindines pasaulio religijas egzoteriniame plane ir per su šiomis religijomis susijusias įvairias iniciacines or-

RAKTAŽODŽIAI: Pasaulio karalius, Joinville'is, Thomas de Cantimpré, Ossendowskis, Hiltonas, Roerichas, Čiurlionis.
KEY WORDS: king of the World, Joinville, Thomas de Cantimpré, Ossendowski, Hilton, Roerich, Čiurlionis.

ganizacijas ezoteriniame plane. Iš literatūros kūrinių – ir kelionių aprašymų, ir fantastinių romanų – be Jules'io *Kelionės į žemės centrą* galima paminėti Ferdinando Ossendowskio knygą *Gyvuliai, žmonės ir dievai* (1924) bei James'o Hiltono romaną *Dingę horizontai* (1933), kuris itin išpopuliarėjo po ketverių metų, kai pagal jį buvo pastatytas kino filmas. Dailininko Nikolajaus Roericho kūryba, visa persunkta teosofijos įtakos, išgarsino Agartos ir Šambalos vardus. Šiandien nebešebina tos pačios temos ir tie patys vardai, sutinkami šiuolaikinės literatūros kūriniuose. Tačiau be galo keista viduramžių literatūroje aptikti apsilankymo pas Pasaulio karalių epizodą, papasakotą vienoje digresijoje apie mongolus, ir šitai galima perskaityti Joinville'io *Šventojo Liudviko gyvenime*.

Jean'as de Joinville'is yra XIII a. Šampanės didikas, labai ilgai gyvenęs: gimęs, manoma, 1225 m., jis mirė 1317 m. Kalėdų išvakarėse. Kilęs iš šeimos, kuri nuo XII a. pradžios užėmė reikšmingą vietą rytinėje Šampanėje; anksti mirus tėvui jis, sulaukęs pilnametystės, tapo Šampanės grafo senešalu. Didysis Joinville'io nuotykis yra dalyvavimas šv. Liudviko surengtame septintajame Kryžiaus žygyje 1248–1254 m., kurio tikslas buvo Egipto užkariavimas norint gauti pagrindą deryboms dėl Jeruzalės sugražinimo krikščionims: 1187 m. Jeruzalė atiteko prie Hattino laimėjusiam Saladiniui. Ekspedicijos pradžia buvo nepaprastai sėkminga, be kovos užimtas Damiette'o miestas, atvėręs kryžiuočiams kelią į Kairą. Bet prie Mansourah'o miesto kryžiuočiai buvo užspeisti tarp

dviejų Nilo atšakų, priešai sutrukdė maisto tiekimą, šv. Liudviko armiją nusiaubė šiltinė, ir ekspedicija patyrė apgailėtiną nesėkmę; karalius ir didikai, tarp jų – jaunasis Joinville'is, buvo suminti, laisvę atgavo sumokėjęs pasakiško dydžio išpirką, o Damiette'o miestą sugražinus egiptiečių emyrams. Tada karalius nusprendė pasitraukti į Šventąją žemę ir sustiprinti tas teritorijas, kurios dar buvo lotynų rankose. Būtent žygyje iš Egipto į Palestiną Joinville'is nepaprastai artimai susidraugavo su karaliumi, kuriuo nepaliovė žavėtis iki pat savo gyvenimo pabaigos. Viešint Šventojoje žemėje Joinville'is, nors ir jaunas, labai iškilo ir nuolat naudojosi karaliaus palankumu. Tačiau grįžus į Prancūziją Joinville'is negavo jokio svarbaus posto karalystės valdyme, bet ir toliau išliko asmeniniu karaliaus draugu. Joinville'is atsisakė lydėti šv. Liudviką jo paskutiniajame 1270 m. pradėtame Kryžiaus žygyje į Tunisą; jo metu Prancūzijos karalius mirė. 1282 m. Joinville'is buvo pakviestas liudyti į Saint-Denis šv. Liudviko kanonizacijos byloje: altoriaus garbė pastarajam buvo suteikta 1247 m. rugpjūčio 25 d. 1300 m. pradžioje karalienė Žana (Joana) Navarietė, būsimoji Liudviko X žmona, paprašė Joinville'į parašyti knygą apie šv. Liudviką – savo senelio brolių, tikrą savo vyro senelį. Bet ji mirė 1305 m. balandžio 2 d., jos vyresnysis sūnus Liudvikas tapo Navaros karaliumi ir Šampanės grafu, būtent jam 1309 m. Joinville'is įteikė karalienės Žanos (Joanos) užsakytą knygą.

Niekas geriau už Jacques'ą Monfrin'ą, 1995 m. paskelbusį naują kritinį

Šventojo Liudviko gyvenimo leidimą, geriau neapibūdino šio savo metu itin originalaus kūrinio; jo išangoje skaitome tokius žodžius:

„Joinville'io knyga yra vienas įdomiausių ir patraukliausių istorinių tekstų, kuriuos mums paliko viduramžiai. Autorius pasakoja tai, ką pats patyrė šv. Liudviko valdymo metais (1226–1270), daugiausia per Kryžiaus žygį į Egiptą ir viešnagę Šventojoje žemėje (1248–1254); jis pakartoja pamokomus karaliaus, su kuriuo dažnai matydavosi grįžus į Prancūziją, posakius ir kai kuriuos reikšmingiausių jo sprendimus. Bet apie save Joinville'is kalba beveik tiek pat, kaip apie karalių – savo knygos subjekta; jis tai daro taip natūraliai, kad niekada nesudaro išpūdžio, jog save iškeltų į pirmąjį planą. Šalia iškilios šv. Liudviko figūros ryškėja labai gyva kronikininko figūra. Tokiu būdu mes turime neprilygstamą XIII a. žmogaus jausmų ir minčių vaizdą.“¹

Joinville'io rankraštis neturi pavadinimo. *Istorija* arba *Šventojo Liudviko gyvenimu* jį pavadino šių laikų leidėjai. Knyga pradedama paskyrimu Navaros karaliui bei Šampanės grafiui Liudvikui. Tada yra prologas, kuriame autorius pateikia dviejų dalių planą: pirmojoje jis kalbės apie šventą karaliaus gyvenimą, antrojoje – apie jo žygdarbius. Toliau jis patikslina pirmosios dalies turinį: dėl savo gyvenimo ir mirties, apie kurią autorių informavo liudininkas – tikras karaliaus sūnus Petras Alansonietis, Liudvikas IX turėtų būti kanonizuotas kaip kankinys. Paskui Joinville'is apibūdina antrąją dalį, paminėdamas keturis epizodus, kai pats matė savo gyvybę rizikuojantį Liudviką IX: skubus išsilaipinimas prie Damiette'o; atsisakymas laivu eva-

kuotis į Damiette'ą, kai pralaimėjus prie Mansourah'o buvo nuspręsta pasitraukti; ketveri Šventojoje žemėje praleisti metai su gerokai mažesnėmis negu saracėnų pajėgomis; atsisakymas palikti nukentėjusį prie Kipro laivą. Prologas baigiamas nauju pažadu papasakoti apie paskutiniąsias karaliaus dienas bei pakartoja paskyrimą Navaros karaliui, pabrėždamas pavyzdinę savo kūrinio vertę. Antrojoje knygoje daugiausia pasakojama apie šv. Liudviko žygdarbius. Joje galima išskirti kelias labai vertingas dalis. Pirmiausia – šiek tiek žinių apie valdymą nuo jo pradžios iki išvykimo į Kryžiaus žygį; paskui – Kryžiaus žygio Egipte ir viešnagės Šventojoje žemėje istorija iki grįžimo į Prancūziją 1254 m.; pagaliau – tam tikri duomenys apie karaliaus asmenį ir kai kuriuos reikšmingus jo žygius sugrįžus. Knyga baigiama pastabomis apie 1270 m. Kryžiaus žygį, karaliaus mirtį ir jo kanonizavimą.

Joinville'is pasakojimą papildė įvykiais, kuriuose dalyvavo pats, arba apie kuriuos sužinojo iš pirmų lūpų – tai tam tikras skaičius epizodų, kuriuose jis pats asmeniškai dėl savo amžiaus negalėjo dalyvauti (Šampanės reikalai ir ankstesnis Pilypo Augusto surengtas žygis), bei pasakojimais apie tautų, kurias jam buvo lemta daugiau ar mažiau pažinti, papročius, politinę ir karinę organizaciją. Tokiu būdu jis prisimena beduinų religiją ir gyvenimo būdą, Nilo upės gyventojų tradicinius tikėjimus, Egipto sultonų karinių pajėgų sandarą ir organizaciją. Tarp šių digresijų pati ilgiausia – ir galbūt pati nuostabiausia – yra apie mongolus, tais laikais vadintus totoriais.

Būtent digresijoje apie totorius įterptas pasakojimas apie krikščionių princo apsilankymą pas Pasaulio karalių.

Pirmiausia Joinville'is išvardija pasiuntinius, atvykusius pas šv. Liudviką, kaip jis užtruko Kipre, pergrupuodamas armiją prieš ekspedicijos į Egiptą pradžią. Šitaip Joinville'is pritaria viltims savo amžininkų, kurie tikėjosi karinės mongolų pagalbos, kad iš užnugario užpultų musulmonų pajėgas ir išvadotų šventąsias vietas. Čia matome karalių, didžiojo totorių chano pasiuntiniams dovanojantį koplyčią, skirtą supažindinti su pagrindinėmis krikščionių tikėjimo tiesomis.

471 Kaip aš jums jau anksčiau sakiau, karaliui tebebūnant Kipre pas jį atvyko totorių pasiuntiniai ir jam perdavė, kad padės atsikariauti Jeruzalės karalystę iš saracėnų. Savo ruožtu karalius pas juos išsiuntė savo pasiuntinius ir, per tuos išsiųstus pasiuntinius, jis jiems perdavė koplyčią, kurią padirbdino iš plono skaisčiai raudono audinio; kad juos patrauktų prie mūsų tikėjimo, jis įsakė ant koplyčios išsiuvinėti viską, kuo mes tikime: angelo Apreiškimą, Kristaus gimimą, krikštą, kuriuo Dievas buvo pakrikštytas, ir visą Kristaus kančią, Dangun žengimą ir Šventosios Dvasios atsiuntimą; jis jiems taip pat nusiuntė taurių, šventų knygų ir visko, ko reikia giedoti nėms Mišioms aukoti jų akivaizdoje.

Paskui Joinville'is aprašo šventojo Liudviko savo ruožtu nusiųstus pasiuntinius pas totorių karalių ir pasinaudoja ta proga, kad paminėtų baisią totorių galybę ir jų imperijos ištakas.

472 Karaliaus pasiuntiniai atkeliavo į Antiochijos uostą, o nuo Antiochijos iki

jų didžiojo karaliaus jie keliavo ištisus metus, nujodami po dešimt mylių per dieną. Jie rado totorių užimtą visą šalį ir keletą miestų, kuriuos jie buvo sugriovę, ir didžiules žmonių kaulų sankaupas. 473 Jie norėjo sužinoti, kaip totoriai įgijo tokią galią, kuri jiems leido nužudyti ir sunaikinti šitiek žmonių; ir apie tą jų panaudotą būdą jie perdavė karaliui. Jie atkeliavo ir buvo kilę iš didžiulės smėlio lygumos, kurioje niekas neaugo. Šita dykuma driekėsi nuo labai aukštų ir nepaprastų uolų, kurios yra pasaulio krašte Rytų pusėje, uolų, kurių, totorių liudijimu, niekada neperėjo joks žmogus, ir jie sakė, kad viduje buvo uždaryta Gogo ir Magogo tauta, kuri turi pasirodyti pasaulio pabaigoje, kai atėjęs Antikristas viską sunaikins.

Gogo ir Magogo tautos, uždarytos už aukštų sienų ir siejamos su laikų pabaigoje laukiamomis negandomis, paminėjimu mes pereiname nuo istorinio lygmens prie kito, kurį galėtume pavadinti legendiniu, arba metaistoriniu. Apie Gogą ir Magogą kelis kartus užsimenama Biblijoje, o būtent, Pradžios, pranašo Ezechielio knygose ir šventojo Jono Apokalipsėje²; ir viduramžiais buvo kultivuojama legenda apie *inclusi*, anapus kalnų nuo Aleksandro laikų uždarytas tautas. Istorikas Jeanas Richard'as nurodo, kad viduramžių vaizduotė šias *inclusi* (uždarytas) tautas ilgam įkurdino Kaukazo kalnuose, už vadinamųjų *Kaspijos vartų*:

„Šios begėdiškos tautos, kurių pasklidimą po žemę pasaulio pabaigoje skelbė Apokalipsė (Ap 20, 7), buvo, kaip manoma, Aleksandrui Didžiajam paprašius Dievo uždarytos kitapus aukšto kalno;

kai kas jas tapatino su dešimčia Izraelio genčių, kurios tokiu būdu buvo nubaustos už aukso veršio garbinimą. Kaspijos arba Aleksandro vartai daugumos buvo tapatinami su Darialo perėja Kaukazo kalnuose. Jacques'as de Vitry į Gruziją nukėlė *montes Caspii in quibus decem tribus inclusae desiderant adventum Antechristi*; daugelis kartografų Gogą ir Magogą apgyvendina kaimynystėje tų, kuriuos, kaip ir senovėje, vadina *Lazi* arba *Albani* – tai yra viduramžių epochos gruzinai.⁴³

Kai keliautojų dėka buvo iš tiesų supažinta su Kaukazo tautomis, konstatuota, kad jos nieko nežino apie Gogą ir Magogą, ir šių lokalizacija buvo pastūmėta į rytus. Pirmieji tai nustatę buvo musulmonai, kurie nuo IX amžiaus rinko žinias šia tema, gerokai anksčiau už dominikonus, išikūrusius Tiflise apie 1240 m. Jean'as Richard'as pateikia tokį *Edrisi geografinio liudijimą*:

„Vienas IX a. abasidų kalifas vertėją Salama buvo nusiuntęs į Kaukazą, kad sužinotų apie šias tautas; atvykusiam į Tiflisą Salamui buvo pasakyta keliauti į kalnakų stepę, paskui – pas Volgos baškius, tada – į kirgizų stepes, kol tikriausiai Afganistane priėjo ‚Gogo ir Magogo molą‘, kalną, iškilusį virš maždaug 150 uolekčių pločio daubos, kurio viduryje... geležinės durys 50 uolekčių platumo, ant kalno stūksojo geležinė variu kaustyta tvirtovė. Kiekvieną penktadienį tos tvirtovės viršininkas liepdavo geležine dalba suduoti kelis smūgius į durų staktą, kad tie, kurie yra anapus,... suprastų, jog vartai tvirtai uždaryti, o Gogo ir Magogo tauta nesirošia ją išlaužti.“⁴⁴

Šitokiu būdu viduramžių kartografai labai toli į Šiaurės rytus nustūmė tas legendines tautas; tai liudija XIII a. pabai-

gos Herefardo pasaulio žemėlapis ir apie 1320 m. sudarytas Sanudo žemėlapis.

474 Šitoje lygumoje gyveno totorių tauta ir jie buvo kunigo Jono ir jo kaimyno Persijos imperatoriaus bei daugelio kitų pagonių karalių pavaldiniai, kuriems kasmet mokėjo duoklę ir ėjo lažą, kad galėtų ganyti savo gyvulius, nes jie iš to gyveno. Karalius Jonas ir Persijos imperatorius ir kiti karaliai taip niekino totorius, kad kai šie atnešdavo savo duoklę, jie net nenorėdavo pažvelgti jiems į veidą, o atsukdavo nugarą.

475–480 paragrafuose Joinville'is toliau rašo apie visų totorių genčių suvienijimą aplink vieną valdovą bei apie jų kovą su pavergėjais – Persijos imperatoriumi bei kunigu Jonu. Jacques'as Monfrin'as vienoje pastaboje patikslina, kad čia greičiausiai kalbama apie keraitų karalių, kurį nugalėjo ir kurio tautą absorbavo Čingis-chanas:

„1219–1221 m. Čingis-chanas užpuolė kvarizmiečių šachą, Transoksianijos ir didžiosios Irano dalies valdovą, ir priverė jį bėgti. Būtent šį personažą Joinville'is ir vadina ‚Persijos imperatoriumi‘. Pralaimėję, iš savo šalies išvyti kvarizmiečiai būriais pasklido po Artimuosius Rytus, kur jie sukėlė didžiausią siaubą. 1244 m. vienas kvarizmiečių būrys užėmė Jeruzalę.“⁴⁵

Jean'as Richard'as savo ruožtu pamini kara-kitajų genties vado pergalę prieš Persijos imperatorių Sanjarą 1141 m.:

„1141 m. Persijos sultoną Sanjarą [Sanžarą], kuris Šventojoje Žemėje buvo laikomas Sirijos ir Mesopotamijos musulmonų valdovu, nugalėjo kara-kitajų genties vadas, kuris prieš keletą metų išvytas iš Kinijos, centrinėje Azijoje kūrė savo imperiją.“⁴⁶

Galimas dalykas, kad Azijoje gausiai gyvenę krikščionys nestoriečiai kara-ki-tajų chano pergalę laikė vieno iš stepių karalių, tarp kurių buvo nemažai jų tikėjimo brolių, pergale.

Dabar prieiname prie mūsų temos esmės, kartu pateikdami tam tikrą digresiją, kurią padarė Joinville'is, kalbėdamas apie totorius, digresiją, kurioje jis primena nepaprastą nuotyki, nutikusį vienam krikščionių kunigaikščiui.

481 Vienos tų tautų, apie kurias aš kalbėjau [viena iš kunigo Jono tautų, pavaldžių totorių karaliui] vienas kunigaikštis buvo visiškai pradingęs tris mėnesius, ir niekas nieko apie jį nežinojo, o kai jis grįžo, nebuvo nei alkanas, nei ištroškęs, ir jis manė, kad buvo pradingęs ne ilgiau kaip vieną naktį. Jis papasakojo tokius dalykus: buvo užkopęs ant labai aukšto kalno ir viršūnėje išvydo daugybę žmonių, pačių gražiausių, kurių tik yra matęs, geriausiai apsirengusių, dailiausiai pasipuošusių. O pačiame kalno smaigaly išvydo aukso soste sėdintį karalių, gražesnę už visus, geriau apsirengusį ir dailiau pasipuošusį. **482** Šio karaliaus dešinėje sėdėjo šeši karūnuoti karaliai, pasidabinę brangiausiais akmenimis, ir tiek pat jo kairėje; šalia jo, dešinėje, klūpėjo karalienė, kuri kalbėjo ir jį meldė nepamiršti savo tautos; jo kairėje klūpėjo labai gražus vyras su dviem sparnais, spindinčiais kaip saulė, o aplink karalių stovėjo daugybė sparnuotų būtybių. **483** Karalius pasišaukė tą kunigaikštį ir jam tarė: „Tu atvykai iš totorių kariuomenės?“ – O jis atsakė: „Valdove, tai tikra tiesa.“ – „Grįžk pas savo karalių ir pasakyk jam, kad tu ma-

ne matei, mane, kuris esu dangaus ir žemės valdovas, ir pasakyk jam, kad jis man padėkotų už pergalę, jog leidau jam įveikti kunigą Joną ir jo tautą; ir tu jam mano vardu dar perduok, kad aš jam suteikiu galią pavergti visą žemę.“ – „Valdove, – atsiliepė kunigaikštis, – o kaip jis manimi patikės?“ **484** „Tu jam pasakyk, kad jis tavimi patikėtų iš tokių ženklų: kad tu susikausi su Persijos imperatoriumi, turėdamas ne daugiau kaip tris šimtus savo tautos vyrų; o kad jūsų didis karalius patikėtų, jog aš turiu galią viską padaryti, aš tau leisiu nugalėti ir tu įveiksi Persijos imperatorių, kuris tave puls su trimis šimtais tūkstančių ir daugiau ginkluotų vyrų. Prieš išeidamas kautis su juo, tu paprašyk savo karaliaus, kad tau duotų kunigų ir vienuolių, kuriuos suėmė mūšyje; tvirtai tikėk, tu ir tavo tauta, tuo, ką šitie tau paliudys.“ – **485** „Valdove, – tarė jis, – aš nemokėsiu sugrįžti, jeigu tu neliepsi manęs palydėti.“ Ir karalius atsisuko į didžiulį pulką riterių, taip gerai apsiginklavusių, kad buvo nuostabu į juos žiūrėti, ir pašaukė vieną iš jų, ir tarė: „Jurgi, ateik čia!“ O tas priėjo ir atsiklaupė, ir karalius jam paliepė: „Kelkis ir parvesk šį žmogų sveiką ir gyvą į jo palapinę.“ Akimirksniu jis taip ir padarė. **486** Kai tautiečiai jį pamatė, jie taip apsidžiaugė, taip pat ir visa armija, kad niekas negalėtų to apsaityti. Didįjį karalių jis paprašė kunigų, ir šis juos jam paskyrė; ir tas kunigaikštis bei visa jo tauta buvo taip gerai išmokyti, kad jie visi buvo pakrikštyti. Tada jis pasišaukė tris šimtus ginkluotų vyrų ir paliepė jiems atlikti išpažintį bei pasiruošti, ir nuėjo

kautis su Persijos imperatoriumi, ir jį sumušė, ir išvijoj iš jo karalystės; imperatorius pabėgo į Jeruzalės karalystę. O tai buvo tas imperatorius, kuris nugalėjo mūsų karių ir įkalino grafa Gotjė iš Brijenės [Gautier de Brienne], jūs apie tai netrukus sužinosite.

Joinville'io tekste į akis labiausiai krinta, ko gero, ribos nebuvimas tarp tikrovės, kurią pavadintume „istorine“, ir nuotykių, nutikusių totorių kunigaikščiui, „metaistorinio“ aspekto. Pirmiausia išsamiau patyrinėkime įėjimą ir išėjimą į tą Aną Pasaulį, į kurią patenka personažas. Joinville'io pasakojimo pačioje pradžioje esanti pastaba primena įvairius tekstus, kuriuose užfiksuoti žmogaus ir pasakiškojo pasaulio kontaktai: kalbama apie laiko sutraukimą (viena naktis Aname Pasulyje prilygsta trims įprastinio pasaulio mėnesiams), su kuriuo susiduriame, pavyzdžiui, Marijos Prancūzės *Gvigemaro lė*, kai stebuklingas savaime plaukiantis laivas nugabena herojų į fėjos karalystę; senoviniame mieste praleisti pusantrų metų prilygsta kelioms valandoms Bretanėje. Tas pats požymis randamas keltų mitologijoje; keltų *Mabinogionas* turi daug atitikmenų Artūro cikle bei persų romane, konkrečiai, Firdousi *Šach Name*⁷. Joinville'io tekste „atsikabinimą“ nuo įprastinio pasaulio sustiprina kitas ženklas – neišalkęs ir neištroškęs totorių kunigaikštis, tam tikra išlaisvinimo nuo žemiškosios būtinybės forma. O išėjimui iš Ano Pasaulio reikalingas palydovas – Jurgis, kurį Jacques'as Monfrin'as tapatina greičiausiai su šventuoju Jurgiu iš Kapadokijos, šis vardas galėjo atsirasti dėl krikš-

čionių nestoriečių įtakos.⁸ Tačiau sugrįžimo momentu itin svarbus pasirodo totorių kunigaikščiui duotų pažadų įgyvendinimas ir jo pergalė prieš persų imperatorių, kurią Joinville'is apibūdina kaip vieną iš kovotojų, su kuriuo krikščioniai susidūrė Mansourah mūšyje, ir kuris paėmė į nelaisvę Brijenės grafa, Joinville'io vieną iš labiausiai vertinamų didikų. Visa tai tarsi patvirtina šio „metaistorinio“ epizodo teisingumą, o jo garantija yra ne kas kita, kaip paties Joinville'io liudijimas. Nors Joinville'is nepažinojo paties totorių kunigaikščio, tai bent užmezgė su juo ryšį per tarpininką – savo draugą Brijenės grafa, žmogų, kurio pralaimėjimas paliudija tikrumą pažadų, totorių kunigaikščio gautų iš visagalės būtybės, likimo valia sutiktos Aname Pasulyje.

Taigi ką galime pasakyti apie visagalę būtybę ir Aną Pasaulį? Vieta, kur įvyksta susitikimas, yra „ant labai aukšto kalno“, pačioje viršūnėje. Visuose universalios simbolikos tyrinėjimuose kalnas arba sala yra laikomas tobuliausia vieta šventajam centrui įkurdinti, daugelyje atskirų tradicijų René Guénon'as taip pat pažymėjo šį pastovų bruožą: hindų tradicijoje – tai Meru kalnas, simbolizuojantis Polių, arabų tradicijoje Feniksas nutupia ant Kafo kalno viršūnės.⁹ Žinoma, galėtume prisiminti Mozei ant Sinojaus kalno „rezervuotą“ teofaniją. Personažas, su kuriuo susitinka totorių kunigaikštis, parodomas kaip visoje savo didybėje aukso soste sėdintis karalius, apsuptas puikių dvariškių ir daugybės angelų. Pabrėžiamo šią sceną užliejusi šviesa: aukso sos-

tas, šešių karūnuotų karalių, apsupusių pagrindinį personažą, brangakmeniai ir kairėje klūpančio vyro du sparnai, skaisčius kaip saulė; kaip ir Gralio pasirodymuose šią šventybės manifestaciją apibūdina šviesa, kuri nėra iš šio pasaulio. Pats karalius save pavadina „dangaus ir žemės valdovu“; nors Joinville'is nevertoja „Pasaulio karaliaus“ termino, bet šis turi visus jo atributus, ir jo poveikis žemės karalysčių likimui pasirodo nuginčijamas; didysis totorių chanas būtent iš jo gauna savotiškąją „dangiškąją mandatą“, kuris jam patvirtina pasaulio imperijos pažadą.

Mes čia susiduriame su tuo, ką Henry Corbin'as, didelis Rytų ir ypač iranietiškos tradicijos specialistas, pavadino *mundus imaginalis*, „vaizduotės pasauliu“, kurį Corbin'as apibrėžia kaip tarpinį tarp jutiminio ir grynojo proto pasaulių:

„Kas yra tas tarpinis pasaulis? Šis pasaulis iš tikrųjų turi juslėmis neįjuntamą ilgį ir plotį, figūras ir spalvas. Šie matmenys, figūros ir spalvos – tai vaizduotės suvokimui arba „psicho-dvasinėms juslėms“ būdingas objektas; tai visiškai objektyvus ir realus pasaulis, kuriame visa, kas egzistuoja jutiminiame pasaulyje, turi savo atitikmenis, bet tai juslėms neprieinamas pasaulis. Tarpinis pasaulis, *mundus imaginalis*, kuriam atliepia jam būdinga pažintinė Vaizduotės funkcija; pasaulis, kurio ontologinis lygmuo yra aukščiau už juslių pasaulį ir žemiau už grynąjį proto pasaulį; jis yra mažiau materialus už pirmąjį, labiau materialus už antrąjį. Trumpai tariant, tai „subtilių kūnų“ pasaulis, kuris iškyla kaip neišvengiamas, norint įsivaizduoti ryšį tarp grynojo proto ir materialaus kūno.“¹⁰

Joinville'io ištraukoje pažymėtina paskutinė pastaba. Būsimą kunigaikščio pergalę prieš Persijos karalių su trijų šimtų vyrų armija Pasaulio karaliaus duodama kaip ženklas, patvirtinantis didžiajam totorių chanui suteikiamą pasaulinės imperijos mandatą. Panašus įvykis randamas Senojo Testamento Teisėjų knygoje, kurioje pasakojama apie Gedeono pergalę prieš madianitus tik su trimis šimtais karių, tai išreiškia visagalybę Dievo, kurio ranka užtikrina sėkmę mūšiuose. To paties Biblijos epizodo nuorodą randame tekste, kalbančiame apie pirmojo Portugalijos karaliaus Alfonso Henriko pergalę, kurią jis laimėjo Urikėje lemiamu mūšio momentu, kaudamasis su maurais, penkis kartus viršijančiais jo pulkus.

„D. Alfonso Henriko testamento redaktorius neapsiriko teigdamas, kad Urikės „stebuklingosios“, „lemtingosios nakties“ pradžioje būsimasis karalius, smarkiai suerzintas savo karių, kurių buvo negausu ir jie norėjo įtikinti jį rytojaus dieną nestoti į kovą su maurais, pasitraukė į savo palapinę, kur ieškodamas sprendimo atsivertė Šventąjį Raštą, ties tuo Teisėjų knygos epizodu, kuriame pasakojama apie Gedeono pergalę prieš madianitus tik su trimis šimtais vyrų.“¹¹

Tomo Kantempriečio (Thomas de Cantimpré) 1256–1263 m. parašytame veikalė *Bonum universale de apibus* randame kitą apsilankymo pas Pasaulio karalių istorijos versiją. Tomas Kantemprietis gimė 1201 m. Liuve-sen-Pjere netoli Briuselio, Brabansono bajorų šeimoje, greičiausiai šalia Belingeno esančio kaimelio ponų šeimoje; ten stovėjo vienuolynas, pavaldus Kambrė apylinkėse įsi-

kūrusiai Kantempré abatijai. Tomo pavardė atsirado iš abatijos, į kurią jis buvo atiduotas penkerių metų, pavadinimo; jis gyveno Kambrė, Lježo, Turnė ir Teruano diacezijoje, kurios, anot Henri Platelle'io, „buvo dvikalbės ir pasižymėjo tuo, kad jų sostinė buvo įsikūrusi romaniškame krašte“¹². Tas pats autorius išskiria du požymius, būdingus tų regionų, kurių centre yra Éno (Hainaut), religiniam gyvenimui: neblėstantis kryžiaus žygių idealo gyvybingumas ir stiprus moterų pamaldumo sąjūdis. Ankstyvo vienuoliško Tomo pašaukimo ištakos – Tomo tėvo padarytas įžadas, kai jis kovėsi Palestinoje kartu su Ričardo Liūtaširdžio ekspedicija: jo išpažintį išklauses vienuolis atsiskyrėlis patarė nukreipti vieną sūnų į kunigystę, jeigu nori gauti Dievo atleidimą. Tomas nuo penkiolikos metų bendravo su Jokūnu Vitriečiu, kuris tapo Sen-Žand'Akro vyskupu (1216), paskui kardinolu (1229). Vėliau Tomas Kantemprietis papildė 1213 m. mirusios Marijos Uanjetės gyvenimo istoriją, kurią parašė Jokūbas Vitrietis, buvęs jos dvasiniu vadovu. Beje, Tomas buvo produktyvus hagiografas, palikęs daugybę gyvenimo aprašymų – šventųjų Kristinos Nuostabiosios, Margaritos Iprietės arba Liudgardos iš Evjero, kurią jis laikė savo dvasine motina. Iš šventosios Kristinos gyvenimo papasakotas keistas nutikimas: jaunystėje šventoji miršta pirmą kartą, aplanko tris pomirtinio pasaulio dalis – pragarą, skaistyklą ir rojų – ir grįžta į gyvenimą, kad mokytų tikinčiuosius. Tačiau pirmasis šio pobūdžio Tomo veikalas buvo pirmojo Kantempré abato Jono gyvenimas; įteikdamas šį veikalą kanaunin-

kams, kurių broliu buvo penkiolika metų, Tomas jų prašo „melstis už jį po mirties, kuri jau netoli, išvaduosianti jį iš podagros sukkelto nusilpimo“.¹³ Šiame veikale Tomas subtiliai aiškina žodžio *Cantipratum* etimologiją, kaip *cantus ir prato*, giesmė pievelėje: „iš tiesų – tęsia jis, – prieš įkuriant vienuolyną šioje žaivioje vietovėje vietiniai jaunuoliai dainuodavo savo meilės dainas; o dabar per Aukščiausiojo dešinės rankos stebuklą čia giedami himnai Dievui.“¹⁴ 1232 m. Tomas Kantemprietis įstojo į domininkonus, priklausė 1228 m. įkurtam Liuvono vienuolynui; priminsime, jog 1220 m. pranciškonai įsikūrė Valansjene, o 1224 m. domininkonai – Lilyje. Nuodėmklausio ir pamokslininko Tomo Kantempriečio karjerą papildė studijos Paryžiuje 1237–1240 m., Kelne – 1250–1251 m., kur jo mokytojas buvo Albertas Didysis. Iš vienuolyno nekrologo žinoma, kad Tomas mirė gegužės 15 dieną, bet išlieka abejonė dėl 1270 metų.

Iš jo gausios kūrybos dera išskirti dvidešimt knygų, sudarančių *Liber de natura rerum* – tam tikrą gamtos mokslų enciklopediją, ankstyvesnę už Alberto Didžiojo ir Vincento iš Bovė *Gamtos veidrodžius*. Tai tarsi vadovėlis su pamokslininkams reikalingomis pamokomomis digresijoms, parašytas to laiko dvasia, kai buvo plačiai kultivuojamas *exemplum* žanras.¹⁵ Generalinė dominikonų kapitula, 1256 m. susirinkusi Paryžiuje, Tomą Kantemprietį paskatino tęsti darbą, užrašyti atmintiniausius jų tarnystės faktus. Tomas pradėjo kaupti visus jo laikui būdingus *exempla*, organizacinį savo darbo principą perėmęs iš bičių, kurias ištyrinėjo savo *Liber de na-*

tura rerum, ir kurios gyvena tartum gerai sutvarkytos visuomenės gyvenimą. Taip atsirado jo garsiausio veikalo pavadinimas *Bonum universale de apibus*, kuri galėtume išversti taip – *bitės, gyvenimo šeiminkės* (1650 m. domininkonas Vincent'as Vilbart'as į prancūzų kalbą išvertė *Visuotinis gėris, arba mistinės bitės*). Nuo pat krikščionybės pradžios bitės buvo moralinių ir dvasinių svarstymų medžiaga, ir Henri Platelle'is pateikė gražų pavyzdį, paimtą iš Tomo Kantempriečio amžininko Žurdeno iš Saksonijos (mirė 1237 m.) raštų.¹⁶ Ilgosios *Bonum universale* versijos rankraštis saugomas Kambrė, trumposios versijos rankraščiai – Duė ir Valansjene. Veikalo kompozicijos principas paremtas metafora: vienuolynas yra tarsi avilys, gamnantis gerą medų; aprašomi pavyzdžiai skiriami ir *praelati*, ir *subditi*. Visi 82 knygos skyriai pradedami trumpa ištrauka, paimta iš bitėms skirto skyriaus veikale *De natura rerum*. Henri Platelle'is iškėlė labai subjektyvų ryšį tarp ištraukų ir jų aiškinimo, koks randamas *Bonum universale*, kur atsisakyta bet kokios „gamtos mokslų“ perspektyvos.

Dviejuose iš 326 Henri Platelle'io suklasifikuotų ir aprašytų *exempla* kalbama apie mongolus. Antros knygos antrojo skyriaus 61 exemplum prisimenamas totorių įsiveržimas ir žinia apie jų sustabdymą. 1241–1242 m. mongolai buvo labiausiai įsiveržę į Vakarų, kai po Krokuvos ir Vroclavo užėmimo imta puldinėti Vieną ir Kroatiją iki pat Adrijos jūros. Gijomo Riubrukio *Kelionės*, kuri vyko 1253–1255 m. įžangoje Claire'a Kappler jaudinančiai aprašo viską niokojantį totorių įsiveržimą:

„Mongolai pasklido visur vienu metu. Jie žudo, kelia siaubą: nuoseklus ištisų nukariautų tautų naikinimas (kai tautos didelės, jie išrikiuoja žmones ir žudo juos eilėmis dviašmeniu kirviu), kraujo upės, deganti žemė. Tie, kurie pasiduoda gavę pažadą, jog bus palikti gyvi, nužudomi kaip ir kiti.“¹⁷

Pergalę atneša Apvaizdos „išikišimas“ – didžiojo chano Egiodajaus mirtis 1241 m. gruodžio 11 d., kurios pasekmė buvo įvairių genčių vadų grįžimas į Aziją, kad išsirinktų naują valdovą. Vėliau mongolai nusigręžė nuo Europos, užkariavo Kiniją ir įsteigė joje naują dinastiją. 61 exemplum yra labai trumpas: Teutonijos ir Brabanto likimu susirūpinęs asmuo tariasi su šventąja vienuole:

„Tuo metu, kai vengrų tauta bei daug kitų karalysčių buvo žiauriai nusiaubtos iš Rytų atėjusių totorių, kai buvo puolama Bohemijos siena Teutonijoje, vienas žmogus, susirūpinęs dėl Teutonijos, ypač Brabanto krašto, likimo, atėjo pas vieną šventą vienuolę, kuri tuo metu gyveno Brabante, ir jai pareiškė: Brangiausioji motina, aš karštai meldžiuosi už visas totorių puldinėjamas žemes, kad jie čia nepadarytų, kaip padarė kitur, nes jie pradėjo brautis per Teutonijos, tai yra, per Bohemijos sienas. O toji atsakė: Nieko nebijok, brangusis sūnau, nes šitoje žemėje yra daug šventų sielų, o ypač – vienuolynuose, todėl čia nereikia bijoti jokios totorių armijos, nes ji bus nustumta šventųjų maldu žodžiais. Tebūna pagarbintas Dievas visame kame ir visur! Tai, ką mes išgirdome, mes matėme išsipildant.“¹⁸

Anot Henri Platelle'io, vienuolė, su kuria tariamasi, greičiausiai yra šventoji Liutgarda iš Evjero cistersių vienuoly-

no (mirusi 1246 m.), o prašantysis patarimo yra ne kas kitas, kaip Tomas Kantemprietis, nes jis tą patį pasakoja *Šventosios Liutgardos gyvenime*, jis, beje, ją laikė savo dvasine motina.¹⁹ Įdomu pasekti, koku minties keliu tas exemplum buvo įterptas į minėtą skyrių. Antrasis skyrius skirtas įvairiems jaunų bičių, t.y. jaunų vienuolių, darbams. Mintis atsišakoja link maldos ir jos reikšmės kariuose reikaluose temos, tai leidžia Tomui užsiminti apie jo laikų įvykius ir atskirų kovotojų atsakomybę. Henri Plattelė'is mums teigia, kad tai yra „gražus pavyzdys netvarkingos tvarkos, būdingos visai knygai“²⁰.

Antrasis mongolams skirtas exemplum aprašo kitą Joinville'io tekste papasakotos istorijos versiją – kaip krikščionis mongolų kunigaikštis apsilankė pas Pasaulio karalių. 209 exemplum yra antrosios knygos LIV skyriuje. Jame kalbama apie vasarą, tą metų laiką, kai bitės džiugiai skraido ore: Tomui tai yra galutinio prisikėlimo įvaizdis. Tuo remdamasis, Tomas išplėtoja šešias amžinos palaimos džiaugsmo priežastis, kurių kiekviena iliustruoja exemplum (išskyrus trečiąją priežastį, turinčią dvigubą iliustraciją). Penktoji džiaugsmo priežastis yra šventųjų bendrija; tuo pretekstu papasakojamas nuotykis Totorijoje, kurio ryšys su iškelta tema labai menkas:

„1248 Įsikūnijimo metais pamaldusis Prancūzijos karalius Liudvikas, lydimas savo brolių grafo Roberto iš Artua, grafo Alfonso iš Puaťė, grafo Karolio Anžujiečio, perplaukė jūrą, kad išgelbėtų Šventąją Žemę, ir užėmė didingąjį Damjeto miestą Egipte. Tuo metu jis išgirdo kalbant, kad totorių karaliaus motina buvo

krikščionė, o jis pats, nors ir pagonio sūnus, vis dėlto mylėjo tuos, kurie laikėsi krikščionių tikėjimo. Tiesa, jo tėvas buvo nužudęs krikščionių Indijos karalių, bet vedęs jo dukterį. Taigi pamaldusis Prancūzijos karalius turėjo viltį šį totorių karalių atgauti krikščionių tikėjimui dėl jo motinos ir senelės, todėl nusiuntė pas jį du brolius pamokslininkus ir du mažesnius brolius, jiems pavedęs jam perduoti lininę palapinės formos koplyčią su visais altoriaus tarnystei reikalingais aukšniais reikmenimis, nekalbant apie kitas brangias dovanas. Pasiuntiniai perėjo daug žemių ir jūrų, kol atvyko pas jį, ir buvo iškilmingai priimti. Jie daug laiko praleido su karaliumi, bet jiems vis nesiėkė jį atversti. Tačiau jie ten, tarp karių, sutiko vieną kilmingą vyrą, kuris štai ką papasakojo. Šis didikas, dar būdamas pagonis, susirgo stipria karštine, nerimas jam aptemdė protą, jis išiuo ir, kol jo bendražygiai miegojo, pabėgo nuogas ir tris dienas bei naktis klajojo po plačią dykumą. Trečią naktį, karščiui nuslūgus, liga nuslopo, jis atsipeikėjo, vėl sugrįžo į protą. Bet tamsoje, būdamas visiškai vienas, jis nežinojo, nei ką daryti, nei kur pasukti. Bet štai po kurio laiko tamsa išsisklaidė, ir kalno viršūnėje jis išvydo nepaprastą šviesą. Taigi rankomis ir kojomis jis kabinosi aukštyn, pasiekė viršūnę, ir jam pasirodė saulės švytėjimą visiškai pranokstantis nuostabus karalius, sėdintis aukso soste, o jo dešinėje – neprilygstamu grožiu spinduliuojanti karalienė. Jis išvydo patarėjus aukso sostuose, jaunos ir senus, o aplinkui – tarnus, žėrinčiais kaip žvaigždės veidais.

Tai matydamas pagonis buvo apstulbintas daugiau negu įmanoma įsivaizduoti. Tuoj pat vienas karaliaus palieptas tarnas pridengė drabužiais jo nuogumą ir nuvedė pas karalių. O tas paklausė: Ar tu matei Žemėje ką nors panašaus? – O jis atsakė: Nieko, valdove. Tada karalius pareiškė: Aš esu krikščionių Dievas, amži-

nybės karalius ir valdovas. Taigi grįžk pas savo tautą; tarp vengrų, sumišusių su tavąja tauta, susirask tokios prigimties ir tokios išvaizdos du krikščionių kunigus; jie tave supažindins kaip dera su krikščionių tikėjimu. – Tai išklauses pagonis nenorėjo atsiskirti nuo tų palaimintųjų būrio. Bet karalius jam tarė: Jokia žmogiška būtybė negali pasilikti su mumis. Bet jeigu tu priimsi krikščionių tikėjimą, kaip aš tau nurodžiau, tu vėliau mėgausiesi šia malonia draugija. – Po šių žodžių karys ant balto žirgo jį paėmė ir pargabeno į totorių armiją; visi labai apsidžiaugė; tris dienas tas karys praleido su didiku, paskui netikėtai pradingo. Didikas, kuris buvo teisus, susirado kunigus, susipažino su tikėjimu ir kartu su tūkstančiais totorių priėmė šventąjį krikštą; paskui jis gyveno šventai kaip krikščionis. Drabužiai, kuriuos buvo gavęs, kad pridengtų savo nuogumą, kaip jau sakėme, buvo neregėto dailumo ir švelnumo. Jie nebuvo nei siūti adata, nei austi; jie buvo gaminys dieviškosios galybės, aukštesnės už bet kokį žmonių meną. Prancūzijos karaliaus pasiūsti broliai turėjo daug progų bendrauti su tuo vyru, o grįžę į Prancūziją jie saviškiams perdavė visą šią istoriją taip, kaip mes čia papasakojome. Ją išgirdome iš vieno tų brolių, tuoj pat užrašėme, kad nepamirštume.²¹

Tomo Kantempriečio, kaip ir Joinville'io, pasakojimas primena šv. Liudviko pasiuntinius pas Didįjį chaną ir kalba apie padovanotą garsiąją koplyčią, turint viltį atversti totorius. Princo nuotykis įvedamas dėl to, kad pasiuntiniai turi progą su juo (kuris čia yra karaliaus pusbrolis) matytis ir išgirsti iš jo lūpų keistą jam nutikusią istoriją. Perėjimas į dieviškąjį pasaulį – labai paprastas Joinville'io tekste – čia įvyksta kaip sudėtingo ir komiško proceso rezultatas, perso-

nažas, dar būdamas pagonis, yra pamišimo priepuolio auka ir visiškai nuogas pabėga į dykumą, kur klajoja tris dienas. Galima pabrėžti pamišimo, nuogumo ir dykumos ryšį su pagonybe ir šiame paveiksle išvelgti vieną iš „laukinio žmogau“ figūros metamorfozių, tokią dažną viduramžių tekstuose. Jį apėmusi vidinė ir išorinė tamsa išsisklaido, princo dėmesį patraukia šviesa kalno viršūnėje (Joinville'is nurodo tiesiog „kalvą“). Štai tada jis išvysta karalių aukso soste, šalia jo – spinduliuojančią karalienę ir tarnus švytinčiais veidais. Drabužiais pridengtas nuogumas yra pirmas patekimo į tą vietą požymis, kuris tam tikra prasme reiškia žmogaus reintegraciją į jo pirmąją, priešnuopolinę Adomo būklę. Šviesos karalius jam prisistato kaip krikščionių Dievas ir totorių princui nurodo būdus, kaip susipažinti su krikščionių tikėjimu vengrų kunigams padedant, sugrįžus į įprastinį pasaulį. Čia nekalbama apie dangiškąjį Didžiajam chanui suteiktą leidimą valdyti pasaulį; epizode pasakojama tik apie to kunigaikščio atsivertimą ir apie daugybę totorių, kurie pasekė jo pavyzdžiu ir apsikrikštijo. Taigi ši istorija pateikiama su viltinga perspektyva atversti totorius į krikščionybę ir taip susilaukti paramos kovoje su islamu. Grįžimas į įprastinį gyvenimą čia lydimas dviejų elementų, skirtų paliudyti to nuotykių tikrumą: viena vertus, princo nuogybei pridengti įteikti drabužiai aprašomi ne kaip žmogaus rankų darbas, bet kaip dieviškosios galybės tiesiogiai sukurti. Šlovingieji drabužiai reiškia naują žmogų, kuris, anot šv. Pauliaus, turi gimti iš

krikšto. Kitas liudijimas yra pačių Prancūzijos karaliaus pasiuntinių, kurie dažnai patys savo akimis matė to nuotykių

herojų. O Tomas Kantemprietis yra vienas iš tų, kuriam tie tiesioginiai liudininkai papasakojo šią istoriją.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Joinville. *Vie de saint Louis*. Éd. J. Monfrin. – Paris: Dunod, 1995 (*Classiques Garnier*).
- ² Žr.: Ivar Hallberg. *L'Extreme-Orient dans la littérature et la cartographie de l'Occident des XIe, XIVe et XVe siècles*. – Göteborg, 1907.
- ³ Jean Richard. L'Extreme-Orient légendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean. *Annales d'Ethiopie*, t. 2, 1957, p. 228.
- ⁴ Ten pat, p. 228–229.
- ⁵ Joinville. *Vie de saint Louis*. Éd. J. Monfrin. – Paris: Dunod, 1995 p. 426.
- ⁶ Jean Richard. L'Extreme-Orient légendaire au Moyen Age: Roi David et Prêtre Jean. *Annales d'Ethiopie*, t. 2, 1957, *loc. cit.*, p. 232.
- ⁷ Saly Antoinette. Observations sur le lai de Guigemar. *Mélanges Ch. Foulon*, 1980, t. 1, p. 329–339.
- ⁸ Joinville. *Vie de saint Louis*. Éd. J. Monfrin. – Paris: Dunod, 1995, p. 426.
- ⁹ René Guénon. *Symboles fondamentaux de la Science sacrée*. – Paris: Gallimard, 1962.
- ¹⁰ Henry Corbin. *Mundus imaginalis* ou l'imaginaire et l'imaginal. *Cahiers internationaux de symbolisme*, n° 6, 1964, p. 10.
- ¹¹ André Coyne. Antonio Vieira et son "Histoire du Futur". *Politica Hermetica*, N° 8, "Prophétisme et politique". – Lausanne, L'Age d'Homme, 1994, p. 79.
- ¹² Cantimpré Thomas (de). *Les Exemples du „Livre des Abeilles“*. Présentation, traduction et commentaire par Henri Platelle. – Turnhout: Brepols, 1977, p. 11.
- ¹³ Daunou, "Thomas de Cantimpré", *HLF*, t. 19, 1828, p. 179.
- ¹⁴ Ten pat, p. 179.
- ¹⁵ Petre H. Article *Exemplum* du *Dictionnaire de spiritualité*, IV, 2, 1961, c. 1885–1902.
- ¹⁶ Cantimpré Thomas (de). *Les Exemples du „Livre des Abeilles“*. Présentation, traduction et commentaire par Henri Platelle. – Turnhout: Brepols, 1977, p. 19, note 25.
- ¹⁷ Guillaume de Rubrouck. *Voyage dans L'Empire Mongol – 1253–1255*. Traduction et commentaire de Claude-Claire Kappler et René Kappler. Imprimerie Nationale Editions. – Paris, 1997, p. 12.
- ¹⁸ Cantimpré Thomas (de). *Les Exemples du „Livre des Abeilles“*. Présentation, traduction et commentaire par Henri Platelle. – Turnhout: Brepols, 1977, p. 110.
- ¹⁹ Ten pat, p. 282.
- ²⁰ Ten pat, p. 110.
- ²¹ Ten pat, p. 240–242.

B. d.

Iš prancūzų kalbos vertė
Genovaitė Dručkutė